

Underlag för sokratiska samtal

Ann S. Pihlgren, Ignite Research Institute

En god planering är en förutsättning för att det sokratiska samtalet ska ge avsedda positiva effekter. Att planera för ett sokratiskt samtal är en färdighet som kräver träning. En gemensam kollegial diskussion under planeringen är värdefull inför dialogen i elevgruppen.

Den här texten presenterar hur läraren själv kan planera ett sokratiskt samtal inom något eget ämnesområde. I slutet av texten presenteras också fyra färdiga planeringar för sokratiska samtal för olika åldersgrupper som kan användas för att prova samtalsformen.

Planera ett eget sokratiskt samtal

Välja underlag

Ett intresseväckande underlag för dialogen bidrar till samtalets goda kvalitet. Valet av underlag är beroende av vad läraren vill åstadkomma och varför, i vilken grupp och under vilka förutsättningar samtalet senare förs. Välj ett underlag som ger upphov till funderingar, som kan tolkas på flera olika sätt och som har en svårighetsgrad som gör att eleverna får anstränga sig för att förstå och tolka det. Är underlaget alltför lätt att överblicka och innehåller alltför få idéer, blir samtalet snart uttömt. Innehåller det inga motsägelser, tolkningsmöjligheter eller sprickor, ger det inte stöd åt diskussionen.

Förslag till arbetsgång vid planeringen

Samtalet ska vid färdig planering innehålla följande delar:

1. Inledande fråga
2. Analys
3. Värderingsfråga

Däremot är det en fördel att inte genomföra planeringsarbetet i den ordningen. Börja med att studera underlaget noga. Anteckna frågor och egna kommentarer. Fundera på vilka budskap som finns i underlaget, vilka dess huvudteser är, vilka logiska styrkor som finns, och var det finns brister, otydligheter och motsägelser i resonemang, utförande eller innehåll.

Börja med analysdelen

Formulera därefter dina funderingar i form av analysfrågor, inte som påståenden. Med analysfrågor avses frågor där svaret inte är uppenbart eller självklart utan måste sökas, genom att information från underlaget tolkas. Genom att starta planeringen med

analysfrågorna, som utgör del 2, samtalets analys, hittar läraren lättare underlagets väsentliga frågeställningar.

Läraren vet i planeringsstadiet inte alls om analysfrågorna kommer att användas under analysdelen i dialogen. Det beror helt på hur samtalet kommer att utspinna sig. I samtalet lyssnar läraren på dialogen, följer upp med frågor som fördjupar elevernas tänkande, ibland från de frågor som planerats och ibland utifrån nya spår som kommer upp i dialogen. Alla frågor som läraren planerat före samtalet kommer kanske inte att användas, eftersom samtalet tar en annan vändning, men de kan vara bra att ha när samtalet ebbar ut och eleverna behöver hjälp med att finna nya infallsvinklar.

Försök gärna hitta grupperingar av frågor, det kan hjälpa till att göra frågorna tydliga, avgränsade och tillräckligt naiva för att ge eleverna redskap att se bortanför sina förutfattade meningar.

Fortsätt med att formulera en inledande fråga

Den inledande frågan är den enda fråga som läraren helt säkert kommer att ställa i samtalet. Den ska hjälpa eleverna att få syn på sin egen förförståelse av underlaget. Den ska också hjälpa dem att få syn på vilka idéer som finns inbäddade i underlaget, och att dessa kan ha flera olika infallsvinklar. Den inledande frågan konstrueras lämpligen så, att den knyter an både till underlagets innehåll och till elevernas egen upplevelse av detta. Det är en värderingsfråga, men den förutsätter att eleven ändå gör en första spontan tolkning av underlaget. Det bör vara en fråga som ger en öppning för flera olika svar, inte bara ja eller nej. Hela gruppen bör heller inte bli överens i svaret, då hjälper inte frågan till med att få fram flera alternativa idéer. Den får dock inte vara så omfattande eller komplex, att det blir svårt att besvara den utan att först genomföra en analys av underlaget. Följande frågeformuleringar leder ofta den inledande frågan rätt:

- Hur/vem/vad skulle du välja...
- Om du var med här vem/vad/hur skulle du...
- Välj den mening/det ord/den del som du tycker är central/t ...
- Sätt en (ny) titel/rubrik på...
- Håller du med eller inte om huvudidén i underlaget? Motivera!

Avsluta med förslag till värderingsfrågor

Till sist återstår att fundera över någon värderingsfråga som kan fungera som en avslutning av samtalet, där eleverna kopplar dialogens innehåll till sina egna erfarenheter. Liksom fallet är med analysfrågorna kommer kanske aldrig de förberedda värderingsfrågorna att ställas. Det kan ändå vara bra att ha ett par alternativ förberedda. Hittar man inte omedelbart själv förslag på värderingsfrågor, kan man alltid relatera underlagets innehåll till dagens och elevernas verklighet:

- Om det vore idag, hur skulle...?

- Vilka konsekvenser skulle detta få idag?
- Vad skulle hända om ---- skedde?

Elevernas förberedelse

En förutsättning för att underlaget ska vara ett stöd i dialogen är också att eleverna har god tid att studera underlaget och sätta sig in dess idéer och dilemman. Diskussionen riskerar annars att stanna vid ett ensidigt tyckande utan djupare analys eller förståelse. Förberedelsen ska innebära att eleven på egen hand fått tillfälle att analysera och ställa frågor till underlaget. Det bästa sättet är att tolka och läsa med pennan, dvs. att anteckna på eller i anslutning till underlaget. Det kan finnas anledning att gå igenom förfarandet med eleverna efter de första dialogerna. Att klottra ner intryck, frågor, utropstecken, kommentarer och egna ställningstaganden fungerar som ett stöd för minnet när dialogen med andra är igång. Eleven fostras på så sätt till att själv ställa analyserande och värderande frågor. Förberedelsen blir ett samtal i miniatyr mellan underlag och elev.

Fyra sokratiska samtalsplaneringar

Åldersangivelserna är att se som förslag. Flera av underlagen och planeringarna går att använda även i andra åldrar.

Ytterligare sokratiska samtalsplaneringar finns att i modulen ”Samtal om text” i del 7 moment B (https://larportalen.skolverket.se/#/modul/5-las-skriv/Grundskola/000_Samtal-om-text)

Lilla Maria Bianca – ett samtal i klass F-3

Samtalsunderlag Lilla Maria Bianca

Målning av John Bauer 1913. Illustration till sagan ”Bortbytingen” av Helena Nyblom.

- En sådan eländig liten bleknos, sa trollgumman.

Planering Lilla Maria Bianca

Inledande fråga

Vilket namn skulle du ge målningen om du skulle döpa om den? Motivera ditt svar.

Analys

Barnet

Vad vet vi om barnet utifrån att titta på tavlan (ålder, kön, hur det mår osv)?

Hur mår barnet just nu?

Hur gammalt är barnet, tror du? Hur långt?

Varför har barnet inga kläder, tror du?

Tror du att den här platsen är bekant för barnet? Hör barnet hemma här? Vad talar för/ emot?

Trollen

Vad vet vi om varje troll utifrån det vi ser på bilden? Vad kan vi veta om dem utifrån deras kläder?

Hur gamla är de? Hur långa är de?

Hur känner sig trollen just nu? Känner båda två samma sak?

Varför säger trollgumman ”sådan eländig liten bleknos”? Vem och vad menar hon?

Är platsen bekant för trollen? Hör de hemma här? Vad talar för/ emot?

Relationen

Känner barnet trollen? Känner trollen barnet? Varför/ varför inte?

Hur tror du att de olika varelserna känner inför varandra?

På vilket sätt är alla tre lika? Olika? Hur påverkar det mötet, tror du?

Tolka sagan

Vem på bilden är lilla Bianca Maria, tror du? Varför? Hur ska vi tolka namnet Bianca (som betyder vit) Maria?

Bilden är en illustration till en saga som heter ”Bortbytingen” Vad kan vi veta om sagans handling?

Vad har hänt innan det vi ser på bilden, tror du? Vilka olika hypoteser kan vi ha?

Vad kommer att hända efteråt? Vilka olika hypoteser kan vi ha?

Vad vill målaren säga oss om barnet och trollen, såsom han beskriver dem, tror du?

Värderingsfrågor

Kan man veta om en varelse är ond eller god? Hur i så fall?

Vad skulle du ha gjort i barnets situation? Vad skulle du gjort i trollens situation?

Finns det verkliga situationer i livet då du känner eller har känt dig som en bortbyting? I så fall, när då?

När är det försvarbart att ta något som man tycker är vackert och vill ha och när är det fel?

Finns det troll på riktigt och, i så fall, borde man vara rädd för dem?

Avsluta med att utvärdera hur ni fört samtalet.

Sjakalen och färgargropen – ett samtal i klass 4-6

Samtalsunderlag Sjakalen och färgargropen

Efter en dikt av Manavi Molavi Rumi

En sjakal vältrade sig i en färgargrop, som används för att färga tyger. Efter en timme kom han ut och hans färger hade ändrats. Solen sken på honom och hans färger var klara och färgglada: grönt, rött, blått, gult och många fler.

Sjakalen kände sig mycket stolt och utbrast: ”Jag är en paradispåfågel!”

I ett nu sprang han tillbaka till de andra sjakalerna och ställde sig stolt framför dem.

”Varför är du så stolt och nöjd över och var har du hållit hus?”, frågade de andra sjakalerna.

Men sjakalen låtsades inte om dem och brydde sig heller inte om att besvara deras frågor.

En av sjakalerna sa:

”Lilla sjakal, är du slug och försöker lura oss? Är du verkligen så ren och vacker som du ser ut? Försöker du charma oss?”

”Titta på mina vackra färger, jag är lika färgstark och lysande som en rosenträdgård”, svarade sjakalen. ”Dyrka mig och lyssna på mina order. Kalla mig inte för sjakal längre. Vilken sjakal är så vacker som jag? Jag är ingen sjakal!”

Flera sjakaler samlades nu runt honom, prisade honom och utbrast:

”Å, underbare, vad ska vi kalla dig?”

”Jag är en påfågel”, svarade sjakalen. ”Kalla mig påfågel från och med nu.”

Sjakalerna beundrade nu honom mycket och själv blev han stoltare och stoltare. Men plötsligt utbrast en av dem:

”Är din röst som en påfågels?”

”Nej”, svarade sjakalen, ”det är den inte.”

”I så fall är du ingen påfågel. Vi kan inte kalla dig påfågel bara för att du har vackra fjädrar. Du ljuger och du kan inte nå anseende genom att låtsas och hävda att du är något som du inte är.”

Planering Sjakalen och färgargropen

Inledande fråga

Om du var med i den här berättelsen hur skulle du ha gjort när du mötte den färgade sjakalen? Motivera ditt svar!

Analys

Sjakalerna

Hur skulle du beskriva den färgade sjakalen i historien? Vilken sorts personlighet är han?

Hur skulle du beskriva de övriga sjakalerna? Är de alla lika eller har de olika karaktärer?

Varför har författaren valt sjakaler som huvudpersoner och inte människor eller något annat slags djur?

Den färgade sjakalens motiv och känslor

Varför vältrar sig sjakalen i färgargropen? Har han en plan eller råkar allt bara hända ändå?

Tror sjakalen att han blivit en påfågel eller försöker han lura de andra med flit?

Varför är han så stolt när han förändrats?

De andra sjakalernas motiv och känslor

Varför blir de andra sjakalerna lurade av den färgade sjakalen?

Först verkar de andra inte anse att den färgade sjakalen är så speciell. Varför ändrar de sig?

Hur avslöjas sjakalen i slutet? Varför, tror du?

Värderingsfrågor

Vem gör mest fel i historien, anser du? Vem gör mest rätt? Varför?

Hur viktigt är utseende och skönhet för vad vi tycker om andra?

Vilka förändringar är det rätt att vara stolt över, tycker du?

Är det alltid fel att luras eller låta sig luras?

Avsluta med att utvärdera hur ni fört samtalet.

Hur cherokeeserna lärde sig skallerormens bönesång – ett samtal i klass 7-9

Samtalsunderlag Hur cherokeeserna lärde sig skallerormens bönesång

En amerikansk folksaga från cherokestammen.

En dag för länge, länge sedan lekte några barn utomhus. Plötsligt slingrade en skallerorm ut ur det höga gräset. Barnen skrek av rädsla. Deras mamma kom springande, tog en käpp och slog ihjäl ormen. På kvällen när hennes man återvände från jakten i bergen hörde han ett underligt gråtande läte. När han tittade sig omkring såg han att han var omgiven av skallerormar som grät. ”Vad är det för fel?” frågade mannen ormarna.

En skallerorm svarade ”Din fru har mördat vår hövding idag, Gula Skallerormen. Vi förbereder oss nu på att skicka Svarta Skallerormen för att hämnas.” Mannen accepterade genast ormarnas anspråk på hämnd. Skallerormen svarade ”Om du talar sanning måste du ge oss kompensation. Priset är din hustrus liv för vår hövdings liv.” Eftersom mannen inte visste vad som skulle kunna hända om han vägrade gick han med på det. ”Svarta Skallerormen följer med dig hem och ringlar ihop sig utanför din dörr,” sa skallerormen. ”Säg åt din fru att hon ska hämta dig lite färskt vatten från källan. Det är allt.”

När mannen kom hem hade det hunnit bli mycket mörkt. ”Hämta mig lite vatten”, sa han till sin fru. Hon hämtade honom lite ur krukan men han sa: ”Nej, jag vill ha lite färskt vatten från källan.” Hon gick ut i natten och han hörde hur hon skrek till. När han kom ut fann han att hon redan var döende och han stannade vid hennes sida ända tills hon dog. Svarta Skallerormen slingrade ut ur det höga gräset. ”Min stam är nu tillfreds”, sa han till mannen. ”Jag ska lära dig en bönesång. Om ni möter oss härnäst ska ni sjunga sången och vi kommer inte att skada er. Om vi av misstag skulle bita någon ska ni sjunga sången och personen kommer att bli återställd.”

Och cherokeesstammen bevarar sången fortfarande.

Planering Hur cherokeeserna lärde sig skallerormens bönesång

Inledande fråga

Om mannen i berättelsen skulle komma till dig och be om råd efter det att han talat med skallerormarna, vilket råd skulle du ha gett honom och varför?

Analys

Hustruns agerande

Hur skulle du beskriva kvinnan, vad vet vi om henne?

Varför slår hustrun ihjäl skallerormen?

Varför ger hon först mannen vatten från krukan?

Anar hon något när hon ger sig ut till källan, tror du? Vad talar för? Vad talar emot?

Skallerormarnas krav

Varför kommer Gula Skallerormen ringlande ur det höga gräset? Vilka olika motiv kan vi finna?

På vilket sätt skulle du beskriva skallerormarna, vad vet vi om dem?

Varför är det viktigt för skallerormarna att hämnas sin hövding?

Är hämnden rättmätig, tycker du?

Mannens agerande

Hur skulle du beskriva mannen, vad vet vi om honom?

Varför tror mannen på skallerormarna?

Varför tror du mannen accepterar skallerormarnas krav och offer sin fru?

Hur kommer det sig att mannen inte berättar för hustrun vad som har hänt?

Skallerormarnas bönesång

Hur kommer det sig att Svarta Skallerormen lär ut den viktiga bönesången till mannen och hans ättlingar när han inte skonade kvinnan?

Vad tror du bönesången går ut på? Vilka hypoteser kan vi ha?

Cherokeeindianerna ansåg att det var mycket viktigare att ta ansvar för fel som man begått än att någon annan skipade rättvisa. Märks det i berättelsen? Hur i så fall?

Värderingsfrågor

Vad är verklig rättvisa? Innehåller rättvisa alltid ett moment av hämnd?

För cherokeeserna var det viktigt att saker och ting var i balans. På sätt och vis kan man säga att mannen i historien skapar balans genom att offra hustrun som dödat ormen. Är det ett rimligt sätt att resonera? Vilka konsekvenser får ett sådant resonemang i vår klass exempelvis?

Avsluta med att utvärdera hur ni fört samtalet.

Guernika av Pablo Picasso – ett sokratiskt samtal i gymnasiet

Samtalsunderlaget, målningen Guernika

Låt eleverna ta del av målningen ”Guernica” av Pablo Picasso. Målningen finns att tillgå via Internet. Berätta kort om målningen:

Staden Guernika i norra Spanien bombades en solig marknadsdag utan någon som helst förvarning. Under det spanska inbördeskriget gjorde de högerorienterade Nationalisterna under ledning av general Franco uppror mot den demokratiskt valda regeringen. Deras allierade, makthavarna i Italien och Tyskland, tog tillfället i akt att öva sina flygvapen inför det stundande världskriget. Staden brann i tre dagar efter attacken och mer än 1.600 oskyldiga civila, en tredjedel av befolkningen, dödades.

”Guernica” är Pablo Picassos största målning, den mäter 3,49 x 7,79 meter. Den målades strax före andra världskrigets utbrott, 1937, samma år som bombningarna av staden Guernica, och betraktades som en mycket kontroversiell inlägg i världspolitiken. Målningen är en av våra mest kända samtida målningar och används ofta för att illustrera meningslösheten och orättfärdigheten i krig. En reproduktion av målningen hänger i FN:s högkvarter i New York. Vid generalförsamlingens sammanträde år 2003, där en möjlig invasion av Irak skulle diskuteras, täcktes målningen över med ett blått skycke...

Planering, målningen Guernika

Inledande fråga

Vilken detalj i målningen anser du vara den mest betydelsefulla? Motivera ditt svar.

Analys

Bildens berättelse

Vad berättar bilden om? Vad får vi egentligen reda på om händelserna i Guernica?

Vilka är de olika personerna på bilden? Vad får vi veta om dem?

Vilka delar av det verkliga historiska förloppet i Guernica väljer Picasso att berätta om? Vilka berättar han inte om?

Bildens teknik

Varför har Picasso valt att göra bilden svart-grå, tror du? Vilka associationer ger det oss som betraktare?

Vilka geometriska former finns i bilden? Varför är triangeln så vanligt förekommande? Vilka associationer ger de geometriska formerna?

Vilken/vilka riktningar dominerar i bilden? Vilken/vilka avviker? Vilka effekter ger det?

Formerna i bilden är förvridna, inte verklighetstroga. Vilka effekter ger det? Hur upplevs det av betraktaren?

Tolka bildens symboler

Är hästen respektive tjuren hotande, lidande eller hjälpande? Motivera.

Bilden är uppbyggd på olika symboler – tjuren, hästen, glödlampan, fotogenlampan, blomman, det brutna svärdet, elden, den svagt framskymtande duvan i mitten till vänster. Vilka är tänkbara tolkningar av de olika symbolerna utifrån vad vi vet om händelserna i Guernica?

Scenen tycks utspela sig i ett slutet rum med några få öppningar ut. Varför? De flesta människor tycktes ju ha varit utomhus på marknaden när bombningen skedde?

Autenticitet

Hur verklighetstrogen är bilden?

Picasso sade vid något tillfälle att ”en falsk bild kan visa sanningen”. Hur är det med Guernica – visar den sanningen?

Har bilden något att säga nutidens människor? Vad i så fall?

Budskapet

Picasso själv har sagt: ”Det är inte konstnären som ska förklara symbolerna. I så fall skulle han hellre kunnat skriva ner förklaringen i ord! De som tittar på tavlan måste förklara symbolerna såsom de förstår dem.” Utifrån vår dialog – vilket/vilka är målningens budskap, anser du?

Målningen ”Guernica” är världsberömd och har använts i många sammanhang. Vad förklarar att den har fortsatt att vara intressant, tror du?

Skulle du själv välja att ha målningen hemma? Varför/varför inte?

Värderingsfrågor

Vilka mekanismer styr vem/vilka som blir drabbad/e i ett krig? Vilka mekanismer styr vem som vinner på ett krig?

Bör vanliga lagar upphöra att gälla under ett krig? Alla eller bara vissa? Vilka bör fortsätta att gälla?

Picasso sade vid något tillfälle att ”en falsk bild kan visa sanningen”. Vad menade han, tror du?

Utvärdering av grupp mål och personliga mål genomförs.